

Marcus Frank, straatfotograaf

Inleiding

Al snel na de capitulatie in mei 1940 nemen de Duitse autoriteiten de eerste anti-Joodse maatregelen. In de jaren erna worden deze maatregelen steeds talrijker en ingrijpender. Het vooropgezette doel is Joodse inwoners steeds meer te isoleren van de rest van de Nederlandse bevolking, zodat het voor de nazi's gemakkelijker wordt om hen te *erfassen*. Waar dit in uitmondde, is bekend.

De Duitse bezettingsmacht maakte hierbij dankbaar gebruik van het Nederlandse ambtenarenapparaat. Ook dat van Nijmegen. In een van de vele anti-Joodse maatregelen wordt het Joden verboden om een hele serie beroepen uit te oefenen. Over een van die beroepen, het beroep van straatfotograaf, treffen we in het Regionaal Archief Nijmegen enkele stukken aan die het mogelijk maken om een concrete geschiedenis te reconstrueren: die van de Joodse straatfotograaf Marcus Frank.

Straatfotografen

Op 12 november 1941 ontvangen de burgemeesters in Nederland een schrijven van de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken, Karel Frederiks, waarin hun wordt gevraagd na te gaan of er zich in hun gemeente onder straatfotografen Joden bevinden. Als dit het geval is, verwacht hij voor 20 november daarvan opgave. *Negatieve opgaven worden niet verlangd.*¹

De verordening is ook door de Nijmeegse burgemeester Joseph Steinweg gezien, en wordt doorgestuurd naar de politie, waar deze op 17 november binnenkomt. In de kantlijn zien we in rood potlood 'spoed' staan; de secretaris-generaal verwacht immers voor 20 november antwoord. Nog dezelfde dag laat de Nijmeegse commissaris van politie, de NSB-er Anton van Dijk, Steinweg weten dat hij in zijn administratie zowaar een Joodse straatfotograaf heeft gevonden: 'Onder terugzending [...] heb ik de eer UEd. Achtb. beleefd te berichten dat zich hier onder de straatfotografen één Jood bevindt en wel Marcus Frank, geboren te Nijmegen, 26 December 1877, wonende Oude Stadsgracht No. 8 te Nijmegen.'²

Twee dagen later, op 19 november, mooi binnen de gevraagde termijn, kan Steinweg dan ook plichtsgetrouw aan de secretaris-generaal berichten 'dat onder de

¹ Regionaal Archief Nijmegen (RAN), 2 Secretarie Gem. Nijmegen, inv.nr. 40192 Stukken betreffende beperkende bepalingen voor Joden (p. 36).

² RAN, idem (p. 37). Deze straat verbond toen Mariënborg en Burchtstraat, ongeveer waar nu de 'koopgoot' ligt, maar bestaat nu niet meer. Marcus Frank heeft in Nijmegen overigens ook op Smidstraat 55 gewoond, waar eerder ook zijn broer Lehman Frank woonde. Zie: RAN Woningkaart Smidstraat 55.

straatfotografen in deze gemeente zich één Jood bevindt en wel Marcus Frank, geb. te Nijmegen 26 December 1877, wonende Oude Stadsgracht 8 alhier.’³

Grotestraat 61 Nijmegen. Deze foto is vermoedelijk gemaakt in de jaren 10 van de 20e eeuw. We zien de antiekwinkel van Abraham Frank, die in de deuropening staat naast zijn vrouw Alida Helena Frank-Bronkhorst. De twee heren met de hoeden zijn waarschijnlijk de broers van Abraham (Marcus Frank, snelfotograaf op het Kelfkensbos, en Lehman Frank die samen met zus Sophia Frank een textielwinkel had aan de Kannenmarkt nr. 3/3a). Onder de personen in het bovenvenster bevinden zich vrijwel zeker de dochters van Abraham en Alida: Aleida (Alie), Charlotte (Lotje), Louise (Wies) en Marianne (Sjaan). [Bron: noviomagus.nl/Grotestraat]

Precies een week later, op 26 november, reageert Frederiks van Binnenlandse Zaken met een verklaring. Deze komt bij de gemeente binnen op 29 november. De brief maakt duidelijk waarom Joodse straatfotografen ongewenst zijn en welke maatregelen tegen hen genomen moeten worden. De Befehlshaber der Sicherheitspolizei, schrijft Frederiks, heeft namelijk het volgende 'te kennen gegeven: Daar de uitoefening van dit bedrijf door Joden de politie reeds herhaaldelijk aanleiding gaf, een onderzoek in te stellen,

³ RAN, idem (p.38). Er woonde op dat moment overigens nog een tweede Joodse straatfotograaf in Nijmegen: Willem Haagman (geboren 1903 in Rotterdam). Op 21 april 1941 kwam hij naar Nijmegen (De Génestetlaan 39). Hij was zoals dat toen heette 'gemengd gehuwd' (zie: RAN 2, inv.nr. 40198 Stukken betreffende de overmaking aan de Rijksinspectie van de bevolkingsregisters van de leges voor de verklaring voor de vaststelling van een gemengd huwelijk, in verband met de vrijstelling van de tewerkstelling van Joden in Duitsland). Zijn beroep staat vermeld in een lijst, door de afdeling Bevolking opgesteld in verband met de verplichte registratie van Joden in 1941 (RAN 2 inv.nr. 40195 Lijst van te Nijmegen woonachtige Joden). Waarschijnlijk had hij in Nijmegen op dat moment geen vergunning als straatfotograaf. Hij verloor in deze jaren bijna al zijn verwanten.

verzoek ik U, alle straatfotografen te doen controleeren en hen, voorzover zij Joden zijn volgens het bepaalde in de verordening van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende het aangeven van ondernemingen (Art. 4) van 22 October 1940, dit beroep te verbieden en de verstrekte vergunningen te doen intrekken. Hij besluit met: Ik verzoek U mij van hetgeen terzake door U is verricht, op de hoogte te brengen.⁴

In Nijmegen trof dat dus Marcus Frank, op dat moment 63 jaar, weduwnaar van Alida Helena Kruijer, die in 1936 was overleden.⁵ Een man die overduidelijk een gevaar was voor de openbare orde.

Omdat Frederiks anderhalve maand later, op 7 januari 1942, nog niets van Steinweg heeft vernomen, stuurt hij hem een herinnering: 'Ik zal het op prijs stellen op korten termijn Uw bericht ter zake te mogen ontvangen.'⁶

Steinweg had echter al actie ondernomen. In een brief, gedateerd op 9 december 1941, deelt hij aan Marcus Frank mee: 'dat het beroep van straatfotograaf door U niet meer mag worden uitgeoefend, waarom de U bij brief van 28 Maart 1941 verleende vergunning met ingang van heden wordt ingetrokken.'⁷ Een afschrift van deze brief ging naar de commissaris van politie, Van Dijk, en de brief moest door de politie persoonlijk worden overhandigd.

Op 13 januari 1942 kan waarnemend burgemeester Van der Velden de secretaris-generaal dan ook laten weten 'dat de vergunning voor straatfotograaf, verlengd aan de in mijn aan U gericht brief van 19 November 1941 genoemden Marcus Frank, bij schrijven van 9 December j.l. is ingetrokken.'⁸

Marcus Frank is hiermee dus, enkele weken voor zijn 64e verjaardag, met één pennenstreek werkloos gemaakt.⁹ Hoe hij in zijn levensonderhoud moest voorzien, dat

⁴ RAN, idem (p. 43).

⁵ Marcus werd geboren in Nijmegen – net daarvoor was het gezin vanuit Assen naar Nijmegen gekomen. Hij was een broer van Sophia, Lehman (*1883) en Marianne Frank (*1864). Zij werden allen vermoord in de oorlog, Zie ook de Namenlijst op deze site. Zijn andere zes broers en zussen waren voor 1940 overleden. Marcus trouwde in 1901 met Alida Kruijer, die in 1936 overleed (GA, akte 784). Samen kregen ze drie kinderen. Charlotte en Marcus overleden al op jonge leeftijd, in resp. 1917 en 1920 (zie akten, GA). Alleen de in 1907 geboren dochter Elisabeth groeide met hen op en overleefde ook als enige het fascistisch geweld. Zij overleed in 1972 in Breda (site dutchjewry).

⁶ RAN, idem (p. 44).

⁷ RAN, idem (p. 45).

⁸ RAN, idem (p. 50).

⁹ Hij was in Nederland niet de enige. Landelijk werd in die periode de vergunning van minstens 27 Joodse straatfotografen ingetrokken. Op de site van het NIOD kan men de correspondentie inzien die Frederiks over Joodse straatfotografen voerde met de volgende Nederlandse gemeenten (tussen haakjes de Joodse personen van wie de vergunning werd ingetrokken): Amersfoort (A.S. Baruch die een vergunning had in Amsterdam), Den Haag (tien personen), Eindhoven (Herman de Winter), Utrecht (H. Kleef), Rotterdam (tien personen), Groningen (Alex Blok), Nijmegen (Marcus Frank), De Bilt (B. de Haan uit Hilversum), Baarn (B. Swaab), Zeist (geen), Weesp (geen). Zie: NIOD 101b Kabinet van het Departement van Binnenlandse Zaken (1939-1945), inv. nr. 107

moest hij zelf maar uitzoeken. Of hij hiervoor al lang als straatfotograaf actief is geweest, weten we niet. Wel dat hij er geen genoegen mee nam om van de bijstand te leven. Op 10 maart richt hij zich persoonlijk tot de burgemeester met het beleefde verzoek om weer gebruik te mogen maken van de staanplaats Straatweg Kelfkensbosch, nabij de Belvédère. Dan vervolgt hij over zichzelf in de derde persoon: 'Hij is tot op heden afhankelijk van Maatschappelijk Hulpbetoon en kan door toestemming voor genoemde staanplaats in eigen onderhoud voorzien.'¹⁰ De brief werd op 12 maart doorgezonden naar politiecommissaris Van Dijk, die over dit verzoek uiteraard niet lang na hoefde te denken. Op 17 maart schrijft hij de burgemeester 'dat verzoeker een Jood is, en derhalve niet voor een vergunning voor uitoefening van het beroep van straatfotograaf in aanmerking komt.'¹¹

Op 24 maart helpt waarnemend burgemeester Van der Velden Frank dan ook definitief uit zijn droom, door hem mee te delen 'dat, op grond van een daartoe aan mij gerichte aanschrijving, Uw verzoek niet kan worden ingewilligd.'¹² Hij vond het argument 'aangezien U een Israëliet is' bij nader inzien toch wat vreemd klinken; het is in de conceptbrief doorgestreept en vervangen door het veel formelere 'op grond van een daartoe aan mij gerichte aanschrijving'.

Schoolfotografen

Mocht Marcus Frank nog hebben overwogen om als schoolfotograaf wat bij te verdienen, dan werd ook die weg voor hem afgesneden. De secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming, de nationaal-socialist J. van Dam, laat in een bekendmaking op 19 mei 1942 aan de directeuren van alle openbare en bijzondere middelbare scholen weten 'dat krachtens beslissing van de Duitse autoriteiten Joodsche fotografen niet tot de scholen hier te lande voor het maken van foto's mogen worden toegelaten.' Dit verbod wordt door hem op 19 juni nog eens herhaald ten overstaan van de directeuren en directrices van een aantal andere schooltypen, zoals de Kweekscholen. 'De Duitse autoriteiten hebben mij doen weten, dat – naar hun is medegedeeld – in verscheidene scholen Joodsche schoolfotografen worden toegelaten. Naar aanleiding hiervan meld ik U, dat zulks voortaan is verboden.'¹³

Op 24 juni 1942 schrijft Van der Velden aan de hoofden van de openbare basisscholen in Nijmegen ('de openbare scholen voor gewoon, uitgebreid en buitengewoon lager onderwijs') over het onderwerp 'Joodsche schoolfotografen': 'Hierbij deel ik U mede, dat krachtens beslissing van de Duitse autoriteiten Joodsche fotografen niet tot de scholen voor het maken van foto's mogen worden toegelaten.'¹⁴

Correspondentie met verschillende instanties betreffende maatregelen tegen joodse straatfotografen 27 oktober 1941 – 16 februari 1942 (digitaal raadpleegbaar).

¹⁰ RAN, idem (p.54).

¹¹ RAN, idem (p.55).

¹² RAN, idem (p.56).

¹³ RAN, idem (p. 58).

¹⁴ RAN, idem (p. 59).

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20																			
Oude Stadgracht																		No. 8.	
Woningkaart																			
NAAM EN VOORNAMEN VAN HET GEZINSHOOFD.												M.	V.	AANTEKENINGEN.			O.	M.	P.
Abraham Theod. Wolf														geen koopman					
Johanna Abraham														geen					
Eduard van der Meer Theod.												1		1908 schaffner					
Maria Abraham														1897 ontfotoograaf					
Gisela van der Meer Theod.												1		60					
Johanna Leonardus													70						
Wolff Theod. geb. van der Meer Maria												1		60					
Johanna Leonardus													70						
Wolff Theod. geb. van der Meer Maria												15		400					
Dorthea Gert P. J.														geen schaffner					
Hans Theodorus J.														geen handwerker					

RAN, Woningkaart Oude Stadgracht 8 (ongedateerd). Op de vierde rij van boven staat Marcus Frank. Achter zijn geboortjaar staat 'snelfotograaf'.

Hij wordt opgepakt bij de grote razzia van 17 november 1942. Na een doorwaakte nacht in de HBS op de Kronenburgersingel worden de 196 opgepakte personen 's morgens rond zessen naar het station gedreven. Om 12 uur vertrekt de trein naar Hooghalen, waarna zij de laatste 5 kilometer te voet verder moeten naar het kamp. Hij wordt uitgeschreven uit het Bevolkingsregister op 19 december 1942¹⁵. Op 8 december 1942 wordt hij van Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd (Systeemkaart Joodse Raad, NA). De trein vertrekt 's morgens vanuit Westerbork en telt elf wagons. In de trein bevinden zich 927 Joden. Zo'n 80 km voor Auschwitz, in Kosel (in het Nederlands ook wel Cosel, het nu in Polen gelegen Koźle) stopte de trein¹⁶ en moesten zestig mannen de trein verlaten voor dwangarbeid daar in de buurt. Diezelfde dag, 10 december, komt de trein aan in Auschwitz. Danuta Czech¹⁷ schrijft over de aankomst: '927 Joodse mannen, vrouwen en kinderen arriveren uit Westerbork in Holland met een RSKA-transport. Na de selectie worden 39 mannen en drie vrouwen toegelaten tot het kamp en krijgen de nummers 81224-81262 en 26618-26620. De resterende 885 mensen worden vermoord in de gaskamers'. Onder hen was Marcus.

¹⁵ RAN 2_40204 en 2_40203; zie ook ons artikel over de razzia op 17 november 1942 en de bronnen daar.

¹⁶ Zie: Bundesarchiv/Gedenkbuch, Chronologie der Deportationen aus den Niederlanden.

¹⁷ Danuta Czech, *Auschwitz Chronicle, 1939-1945*, New York 1990 (oorspr. titel: *Kalendarium wydarzeń w Obozie Koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau, 1939-1945*; geciteerd bij: Luijters, In Memoriam, Amsterdam 2012, p. 327.